

tartozások és a kisajátított magyar vagyonért fizetendő kárpótlás együttesen jelentősen rontotta a korábbi magyar aktívaegyenleget és ezáltal a magyar fél tárgyalási pozícióit is. A megegyezés érdekében a kormány a kisemberek Jugoszlávia által történő kártalanításáról is lemondott; az ekkor megígért kisebb ház- és földbirtokok visszaadására még tíz év múlva sem került sor.

A magyar vagyonok kisajátítása kapcsán A. Sajti Enikő is utalást tesz további kutatási lehetőségekre. Úgy vélem, a sorozat kötetei is arra utalnak, hogy a vártnál jóval több levéltári forrás maradt fenn a második Jugoszlávia létrejöttét övező megtorlásokról és általában a titói rendszer kiépülésének első szakaszáról. Mindez lehetővé teszi a korszak alaposabb és árnyaltabb megismerését és további alapkutatásokra ösztönözheti a témával foglalkozó történészeket. Örvendetes továbbá, hogy a fenti négy kötetben közölt friss kutatási eredményeikkel a szerzők nemcsak a magyar, hanem a szerb olvasóhoz is szólnak. Jelzi ezt a kötetek kétnyelvűsége. A sorozat 3. kötetét kivéve mindegyik munka magyar és szerb nyelven íródott, Forró Lajos és Molnár Tibor közösen írt munkáját pedig szerb nyelvű rezümé egészíti ki. A zentai városparancsnokság iratait teljesen, a 3. kötetben publikált dokumentumok közül a legfontosabbakat szerb eredetiben (az eredeti iratok szkenelt változatában) is olvashatjuk. A köteteket a szerzők minden esetben szakszerű, precíz lábjegyzetekkel látták el, a kötetek végén névmutató található (sajnálatos módon ez Molnár Tibor 2011-es forrásközléséből hiányzik, megnehezítve így a közölt forrásokban szereplő személyek visszakereshetőségét), a további olvasmányokhoz pedig az ajánlott irodalomjegyzékek szolgálhatnak hasznos kiindulópontul.

Vukman Péter

SZOVJET DIPLOMÁCIAI JELENTÉSEK MAGYARORSZÁGRÓL A HRUSCSOV-KORSZAKBAN

A kötetet összeállította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta

Baráth Magdolna

Napvilág Kiadó, Budapest, 2012. 494 o.

Újabb terjedelmes okmánypublikációval gyarapodott hazánk szovjet időszakának a kutatók és a korszak iránt mélyebben érdeklődők számára elérhető forrásbázisa. Ez alkalommal is Baráth Magdolna jóvoltából, akinek már eddig is számos lényeges forrásközlést, s főleg a magyar-szovjet kapcsolatok témakörében mozgó sok-sok, ismereteinket gazdagító részfeldolgozást köszönhetünk.

Gyakorlott, fáradhatatlanul szorgalmas kutató munkájáról van szó, akinek keze alól ez alkalommal is gazdagon jegyzetelt, értő bevezetővel ellátott munka került az olvasó elé.

A cím és a tartalom között összhang uralkodik. A kötetben 219 olyan forrás található, amelyeket Baráth Magdolna orosz levéltárakban tárt fel, s amelyek 90%-ban a budapesti szovjet nagykövetség, a maradék mintegy 10%-ban a misszió más diplomatai magyar vezetőkkel folytatott beszélgetéseit tartalmazzák. Döntően az *Orosz Föderáció Külügyminisztériuma* levéltárának anyagából válogatott, de kutatott természetesen más forráscsoportokban, illetve más orosz archívumokban is. Mindezek mellett magától értetődően hasznosította a témába vágó (jelentős részben szintén maga által búvárolt) magyar anyagokat is. Ezeket részben a kötet élére illesztett bevezetőjének tartalmasabbá tételére, részben a közölt szovjet források szükséges, adatgazdag jegyzeteléséhez hasznosította.

Jó néhány olyan szovjet és magyar forrás van ezek között, melyeknek (részben vagy akár egészükben) helyük lett volna a kezünkben lévő kötetben. Terjedelmi korlát esetén akár a kiválasztott diplomáciai jelentések némelyikének részben vagy egészben történő elhagyása árán. Gondolunk például arra a Moszkvából érkezett utasításra, amelynek értelmében Gromov nagykövetségnek „megfelelő alkalommal” Kádár János tudomására kellett hoznia: Moszkva véleménye szerint az a szándék, hogy Erdei Ferenc vezető szerepet kapjon a Magyar–Szovjet Társaságban, az bizony „nem fogja elősegíteni” a Társaság „munkájának fejlesztését.”(27.)

Megjegyzésünknek az az alapja, hogy (amint azt a kötet bevezetője is rögzíti) a sztálini korszakhoz képest a hruscsovi időszakban a Szovjetunió és szövetségesei közötti kapcsolatok jelentősen, az utóbbiak számára kedvezően megváltoztak: a diktátumok, utasítások helyébe Moszkvában a partnerségre igyekeztek a hangsúlyt helyezni. Ennek megfelelően a szovjet nagykövetségek számára kifejezetten tilalmazták a fogadó ország belügyeibe történő beavatkozást. Az 1956 utáni új helyzet nem csekély mértékben elbizonytalanította a szovjet diplomatákat. 1957. május 25-én

Andrej Gromiko — akkoron külügyminiszterhelyettes — így ír Nyikolaj Szergejevics Hruscsov-nak: „Egyes országokban nagykövetségeink jelenleg túlzottan tartózkodóak, mivel attól félnek, hogy az ország egyik vagy másik kérdése iránti érdeklődésüket úgy értékelhetik, mint a belügyekbe történő beavatkozást.”(24.)

Ez azt is jelenti, hogy a szovjet képviselőknek nem csupán a politikaformáló szerepe lett lényegesen kisebb, hanem a jelentéseik tartalma is átalakult, forrásértékük is más lett.

Ezért a kötet bevezetője nem csupán a közölt iratok bemutatása, hanem a korabeli magyar-szovjet kapcsolatok története szempontjából is lényeges. Pótolnia kell azt, ami a közölt iratokból nem válik láthatóvá.

Jelen esetben tehát a bevezetőben említett eset mutatja élesebben a magyar-szovjet kapcsolatok valóságát. Hiszen Erdei Ferenctől aligha kellett félni az *egyenrangú* magyar-szovjet kapcsolatok fejlesztését. A moszkvai óvásnak az volt az alapja, hogy elvethették ugyan a durva sztálini módszereket, ám a hegemon pozícióról eszük ágában sem volt lemondani. Ezért emlegetik fel azt, hogy Erdei Ferenc Nagy Imre híve volt és szovjetellenes kijelentésekre ragadtatta magát.(27.)

A bevezetőből értesülünk a nagykövetség által a magyar belpolitikai helyzetről 1957. november 12-i keltezéssel készített összegző jelentésről is. E szerint a magyarok „még mindig az élősdű hajlam foglyai, ami összeegyeztethetetlen a szocialista országok internacionalista kötelezettségeivel, /ezért/ a magyaroknak felül kell vizsgálniuk a népgazdaság fejlesztésére irányuló politikájukat a belső erőforrások nagyobb mobilizálása irányában”. (27.) A magyar-szovjet kapcsolatok említett időpontig terjedő időszakát egészében véve (és a későbbiekre vonatkozóan is) természetesen a legszolidabban fogalmazva is aligha helytálló az — úgymond — *magyar élősdűség* említése.

A szerző itt minden bizonnyal azt a pillanatnyi szovjet anyagi segítséget dimenzionálja túl, amellyel agressziója nyomán Moszkva a Kádár-rendszert stabilizálta. Ez a fajta ingerültség érződik Andropov nagykövet bő fél esztendővel korábbi jelentéséből is. Apró Antal iparügyi miniszterrel folytatott beszélgetéséről írja: partnere „meglehetősen átlátszóan célozgatott arra, hogy politikai szempontból kívánatos lenne Budapesten a Szovjetunió erejével vagy szovjet segítséggel felépíteni valamilyen objektumot abból a célból, hogy a lakosság számára a szovjet segítség még nyilvánvalóbb legyen.”(14. sz. irat, 73.)

Baráth Magdolna az ilyenkor szokásos munkán túl magára vállalta az orosz nyelvű iratok magyarra fordítását is. Ez pedig — mint a bevezetőben írja — messze nem volt egyszerű feladat. Mert az iratok — úgymond — „apparatszik nyelven” íródtak. A más-más kulturális közegből érkező lejegyzők sokszor többszörösen összetett mondatokban fogalmazták meg mondanivalójukat, teleshöve azt a szovjet terminológiának a létező valóságot nem vagy igencsak sajátos módon visszaadó fordulataival.

A kötetben különböző forrásértékű dokumentumok szerepelnek. Vannak olyanok is, amelyek helyett — ismételjük — szerencsésebb lett volna más típusú, s adott esetben nem is szovjet, hanem magyar forrás közlése. Ezzel nem vitatjuk, hogy ezek esetében is szólnak érvek publikálásuk mellett, mert ha témájukról nem is, ám más vonatkozásban adnak érdemlegeset.

A kötetben olvasható — például — a rövid ideig nálunk szolgált Tyerentyij Fomic Stikov nevű nagykövet Kádár Jánossal folytatott első beszélgetéséről szóló jelentése. Bár azt szokásos módon *tithos* minősítéssel küldte el Moszkvába, a titkolózásra valójában semmi szükség sem volt: jelentésének tartalmát akár bármelyik napilapban és azonnal közzétehetette volna. Mert Kádár János ekképpen „tájékoztatta” őt a magyar valóságról:

„...A helyzet most falun is jó, a parasztok támogatják a néphatalmat. Az 1956-os események után vidéken a termelészövetkezetek nagyobb része szétesett, most viszont kezdenek helyreállni. 1959 elején elkezdett fejlődni a szövetkezeti mozgalom, ennek során számos megyében a parasztok tömegesen léptek a termelészövetkezetekbe, miközben középparasztok is beléptek a szövetkezetbe. Jelenleg a szántóterület kb 50%-a szövetkezeti és állami. Úgy véljük, hogy azért került sor ilyen belépési mozgalomra a szövetkezetbe, mert a magyar paraszt hisz a néphatalomban, és úgy véli, hogy a magyar mezőgazdaság további fejlődésének útja a szövetkezetesítés.”(40. sz., 147.)

A jelentés tehát nem azért lényeges, mintha a közhelyes igazságokon túl (1956-ban a termelészövetkezetek nagyobb része szétesett, az adott, 1959-es pillanatban a szántóterület fele van az állam és a szövetkezetek birtokában) bármiben is mondana valami érdemlegeset. A jelentés lényege annak a (véltetőleg akaratlan) megmutatása, hogy Kádár János semmibe vette a szovjet nagykövetet. Szemmel láthatólag megengedte magának azt, hogy a Szovjetunió első számú buda-

pesti képviselőjét a magyar valóság bemutatása, elemzése gyanánt lapos propagandaszólammal traktálja.

Hiszen az 1956 őszi szétesett termelőszövetkezetek — ismeretesen — messze nem maguktól kezdtek helyreállni. A magyar parasztság azért adta ismét a szövetkezetekbe a földjét, mert kemény, módszeres nyomás alá vette a hatalom. A középparasztok pedig kiváltságos módon nem a spontánnak ábrázolt folyamat, hanem a még keményebb elnyomatásuk súlya alatt cselekedtek.

A kötetben egyébként számos jelentésben esik szó a mezőgazdaság átszervezéséről, amelynek történetét, előtörténetét jól ismerjük. Ezért ezek az iratok leginkább egyes magyar kommunista vezetők felfogására, a közöttük dúló vitákra, nem csekély mértékben árulkodásaikra vetnek fényt. Például Jevgenyij Ivanovics Gromov nagykövet 1958. szeptember 30-i feljegyzése a Kiss Károly KB-titkár, PB-taggal folytatott beszélgetését rögzíti. A nagykövet ez alkalomban sem jött lázba a hallottaktól, mert feljegyzését csak majd egy héttel később készítette el, miközben a szeptember 23-i PB-ülésről Kiss Károly már másnap árulkodott.

Ez a magas rangú funkcionárius is azok közé tartozott, akiknek nem sok fogalmuk lehetett a nemzeti érdek mibenlétéről. Pedig tanulhatott volna Kádár Jánostól, s azoktól, akiknek az volt a törekvésük, hogy mennél önállóbb alapról fejlesszék a magyar–szovjet kapcsolatokat. Ez pedig kizárta a belügyek részletes továbbadását. Kiss Károly (nem kevés társához hasonlóan) a szovjet nagykövet előtt a legtermészetesebb módon teregetett ki mindent, semmit sem mérlegelve abból, hogy a szövetségi viszony sem szokta a partnerek közötti érdekkülönbségeket kiküszöbölni, amint azt — például — a Kádár-rendszer konszolidálásához nyújtott szovjet kölcsönök dolgában a fentebb láthattuk. Kiss Károly elmondotta, hogy az ülés nem kevesebb, mint 12 órán keresztül zajlott. Azon először a magyar munkásosztály helyzetéről beterjesztett jelentés váltotta ki heves vitát, mert abban a többgyermekes, alacsony fizetett munkások élete „teljesen kilátástalan”-nak, „reménytelen”-nek ábrázoltatott. Kiss elvtársat (és a testület legtöbb tagját) ez természetesen mélyen felháborította. Ezért a PB határozatot fogadott el a dokumentum átdolgozásáról, amelynek keretében azokra az adatokra kellett a hangsúlyt helyezni, amelyek „a magyarországi népi demokratikus vívmányokról tanúskodnak”. (30. sz., 119.)

Ez után tárgyalták meg Fehér Lajos előterjesztésében a mezőgazdaság átszervezésének kérdését. Fehér Lajos és munkatársai — ismeretesen — ezt az elkerülhetetlen műtétet mennél fájdalommentesebben akarták keresztülvinni. Az irathoz fűzött gazdag jegyzetapparátus jól tájékoztatja az olvasót, hogy e törekvésüket mily jelentősen keresztetették a dogmatikusan szűk látókörű kommunisták, élükön a földművelésügyi tárcát vezető Dögei Imrével. Nos, Kiss Károly tudta, hogy miképpen lehet a legjobban Fehér Lajost és társait „eláztatni”. Egyből minősítette az előterjesztést: az nem mondja ki „kellően világosan”, hogy „a szocialista fejlődés a magyar falu fejlődésének egyetlen lehetséges útja”. (119. o.) Szerinte az előterjesztés az új szövetkezetek létrehozásakor „feleslegesen” és „gyakran” hangsúlyozza az önkéntesség elvének tiszteletben tartását. A helyes álláspontot Kiss szerint nyilvánvalóan Dögei Imre képviselte, aki azzal riogatta a testület tagjait, hogy a tervezet az egyénileg gazdálkodó parasztoknak „a korlátlan gazdagodás lehetőségét” nyújtja.

A kötetnek nem csupán a nyelvezete idéz egy egykoron roppant módon divatos, mára ellenben a szinte teljes ismeretlenségbe merült szubkultúrát. A sokszor tartalmatlan tartalmú szövegek, a számtalan üres és lapos szólam olvasása közben a recenzens eltöpreng, vajon mit fognak ezekből a szövegekből megérteni azok a késői olvasók, akiknek semmiféle életes élményük nincs/nem lesz ebből a nem csupán időben mind távolabbi, de szükségszerűen elbukott világból? Hiszen ezek az olvasók egy merőben más paradigmában élnek és gondolkodnak. Ezekben a dokumentumokban a Szovjetunió és szövetséges/csatlós rendszerek léte (ebben a térségben) maga az omnipotens valóság. Mindezzel szemben a mai realitás a Szovjetunió és szövetséges rendszereinek mintegy negyedszázada megtörtént bukására alapozódik. A tőkés termelésre ugyan visszatérünk, ám kellős közepén vagyunk annak a keserves kísérletnek, hogy ebben a térségben is megszülessen egy itt valójában soha nem létezett polgári világ. Értve ezen természetesen az ethoszt és a mentalitást.

Ráadásul aki ezeket a dokumentumokat ma forgatja, az egy szögesen ellentétes nemzetközi feltételrendszerben él. Hiszen ezek az országok annak a NATO-nak, s kitüntetetten annak az Amerikai Egyesült Államoknak lettek a szövetségei, amely katonai szervezet és amely szuperhatalom ezekben a dokumentumokban csak a fekete szín árnyalatlan tömbjeként jelenik/jelent meg. E kötet pozitív szereplőinek (legalábbis szavakban) szemernyi kételyük sincs: a Szovjetunió az emberiség napfényes jövőjének a letéteményese, míg a másik oldalon a világbéke aláásói, a dolgozók megrontói találhatók.

Baráth Magdolna dokumentumkötetének a legfőbb értéke abban van, hogy ennek az eltűnt világnak a megismeréséhez válogatott fontos, megfejtésre váró iratokat. Természetesen nem az antikorszakos gondolkodás lovagjai számára. (Rablólovagoknak azért nem tituláljuk őket, mert a legtöbb esetben igen szerény díjazásért végzik érdemes munkájukat.) Nekik, a lejáratni akaróknak, s ezért csak betű szerint olvasóknak számtalan könnyű prédát kínálnak ezek az iratok. Aki ellenben arra vállalkozik, hogy megfejtse ezeknek a sokszor valóban igen sivár szövegeknek a tartalmát, számos esetben már most sincs könnyű dolguk. Meglehet, nem is sok idő múltán semmivel sem kevesebb tudásra lesz szükségük azoknak, aki erről az időszakról valós ismeretekre akarnak szert tenni, mint — mondjuk — a középkori kútfők bűvárlóinak.

Vélhetőleg a helyzet idővel még rosszabb lesz. Mert a más, még régebbi korok sokat forgatott dokumentumainak nyelve — lett légyen az is vallási, ideológiai traktátusokkal átszőtt — többnyire művelt emberek eszköze. Ezeknél a szövegeknél (bár itt is vannak természetesen színvonalbeli különbségek) ellenben lépten nyomon az az olvasó lehangoló véleménye, hogy jó esetben is olyanok készítették, akik nem erre a különben igen szép pályára voltak valók. Mi köze volt a diplomáciához — például — annak a nagykövetnek, aki a bemutatkozó látogatásán köntörfalazás nélkül megmondta Kádár Jánosnak, hogy nem szívesen jött ide, mert jobban szerette a pártmunkát. (40. sz. irat, 144.)

A hruscsovi korszak jellemzői közé tartozott, hogy Moszkva rendszeresen tájékoztatta csatlós szövetségeseit külpolitikai lépéseiről. Amikor — például — Kádár János a budapesti szovjet nagykövettől átveszi azt a feljegyzést, amely Hruscsov Dzsaváharlár Nehruval 1960 februárjában folytatott megbeszéléséről készült, akkor lényegében ugyanolyan cikornyásan alázatos hangon köszöni meg a moszkvai gesztust, mint ahogy hajdan a ravasz erdélyi fejedelmek hálálkodtak a török portának. S ahogy annak idején az ilyen szövegek fedezékében törekedtek mennél önállóbb külpolitikára, most Kádár János igyekezett szűk mozgásterét bővíteni. „Hálásak vagyunk a szovjet elvtársaknak és mindenekelőtt az SzKP KB-nak a részletes, rendszeres tájékoztatásért, amelyet a nemzetközi kérdésekről kapunk. Az ilyen tájékoztatással összefüggésben képpen vagyunk a Szovjetunió által folytatott nemzetközi politikáról, ismerjük azokat a fontosabb megbeszéléseket, amelyeket a Szovjetunió és személyesen Ny. Sz. Hruscsov elvtárs folytat. Az ilyen operatív és rendszeres tájékoztatás, amelyet a szovjet elvtársaktól kapunk, lehetővé teszi, hogy könnyen tájékozódjunk a nemzetközi kérdésekben, és következőképpen az országunk külpolitikai kérdéseiben komoly hibák nélkül döntsünk.” (73. sz. 221.)

Bár nem ismerjük a nagy értékű feljegyzést (a vonatkozó jegyzetben Baráth Magdolna megadja annak levéltári leőhelyét), de megkockáztatjuk, hogy az abban foglaltak semmivel sem lehetnek informatívabbak, mint amit egy átlagosan felkészült diplomata partnereivel való szokásos találkozási révén képes kormányának jelenteni. 1960-ban ellenben a Magyar Népköztársaság diplomatáit Moszkvában képezték. Csak 1963-ban indul meg a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen az ilyen szakemberek hazai képzése.

Békés Csaba jóvoltából mintegy évtizede ismerjük azt a hanganyagot, amelyből tudható, hogy 1981-ben Kádár János a magyar–szovjet viszonyt úgy látta: szükség esetén a nagy testvér *tetűként* kész bennünket elpusztítani. Bár a két forrást két évtized választja el egymástól, joggal feltételezzük, hogy e tudásnak cikornyás szavai kiejtésük is teljes mértékben a birtokában volt.

A kutató számára tehát e szövegek csak akkor árulják el igazi tartalmukat, ha az a korszak számtalan, s nem ritkán időben és térben messze nyúló összefüggéseit is tekintetbe veszi. A szövegek számos alkalommal túlzottan is könnyen érthetőnek tűnnek. Számtalanszor az is látható, hogy bizony a magyar partnerek felkészültsége, szellemi színvonala sem egekig vereső. Ám miközben megfigyeljük e gyatraságokat, nem ritkán arra is kell gondolnunk, hogy a lapos szövegeket esetenként nem csekély mértékben a mimikri *is* diktálja.

1960. májusában elmaradt a Párizsba tervezett kelet-nyugati kormányfői értekezlet, amely a két tőmb közötti feszültségek enyhítése terén ígérkezett nagy jelentőségűnek. A találkozó azért hiúsult meg, mert előtte alig több mint két héttel a Szovjetunió légterébe pilóta nélküli amerikai kémrepülőgépet küldtek, azt lelőtték, s Washington nem volt hajlandó nyilvános elégtételt adni Moszkvának.

Hogyan tükröződik — például — ez az ominózus ügy a dokumentumokban? Minden esetben olyan iratokból idézünk, amelyek az állomáshelyéről visszahívott nagykövet búcsúlátogatásait rögzítik.

Két nappal a találkozó meghiúsulása után Stikov a kormányfő első helyettesével, Apró Antallal találkozott. A jelentésből alig lehet kihámozni, hogy valójában mi is történt. Ha hihetünk a lejegyzőnek, úgy Apró Antaltól szóvirágoknál és üres propagandafordulatoknál nem futotta többre.

„...Apró elvtárs nagy helyesléssel nyilatkozott azokról a lépésekről, amelyeket a szovjet delegáció tett a legfelső szintű tanácskozás megnyitásán Párizsban. Apró elvtárs elmondta, hogy véleménye szerint a tanácskozás ilyen kimenetele (értsd: annak meghiúsulása – P.P.) sokkal eredményesebb a béke ügye számára, mint a vég nélküli deklarációk a tanácskozás folyamán (értsd: ha egyáltalán lezajlott volna – P.P.) és az újságírók által többé-kevésbé okosan megírt cikkek a tanácskozás befejezése után (értsd: miket írtak volna, ha az mégis lezajlik – P.P.). Jelenleg, Apró elvtárs szavai szerint, az egész világ számára világos egy dolog, hogy a szocialista tábor katonai tekintetben erősebb a kapitalistánál, és hogy az idő a szocializmusnak dolgozik. Apró elvtárs ezeket a tényezőket sokkal hatalmasabb eszköznek tekinti a háború szítóinak megfékezésére.”

Hagyjuk nyitva azt a kérdést, hogy a magyar politikus tényleges gondolkodását mennyiben tükrözték-e szavak, de egy bizonyos: azok aligha adják vissza a reálfolyamatokat. És ugyanezt kell elmondanunk azokról a szavairól is, amelyekkel a magyar társadalom véleményét fogalmazza meg: „a magyar nép a maga általános tömegében nyugodtan fogadta a csúcstalálkozóknak az amerikai hibájából történt meghiúsulásáról szóló hírt.” A téma lezárásában bukkan fel reális elem: „...az országban nem tapasztalható nagymértékben az élelmiszereknek a lakosság által történő intenzív felvásárlása, és többé-kevésbé kedvező a helyzet a takarékbetétekkel is.”

Dobi István az Elnöki Tanács elnökeként is őrizhetett még egy s másit hajdan volt paraszti életének világából. Nem cifrázta az ügyet semmivel, egyszerűen csupán azt tudakolta: „hogyan lötték le az amerikai hírszerző repülőgépet első lövésre.” (254.)

A korabeli magyar szellemi, kulturális életet irányító Szirmai István Apró Antaltól eltérően „árnyaltabban” látta a magyar társadalom reakcióját. Szerinte „az ipari dolgozók túlnyomó többsége és a dolgozó parasztság helyeselte a szovjet kormányfő, Ny. Sz. Hruscsov elvtárs határozott fellépését az Amerikai Egyesült Államok agresszív tetteivel szemben. Az értelmiség körében a legfelső szintű konferenciának az imperialisták által néhány napra történt félbeszakítása (*sic!*) zavarodottságot, néhol pánikot váltott ki.” (88. sz. 256.)

Az elmondottak a kötet tartalmát, gazdagságát remélhetőleg érzékeltetik, ám messze nem merítik ki.

Fentebb arról írtunk, hogy mily nehéz lesz a kutatóknak a dolga, ha ebben a letűnt világban jól akar tájékozódni. Most mégis azzal zárjuk sorainkat, hogy — mutatis mutandis — ebből a múltból (kicszerűlődték bár az előjelek, merőben más lett az ország szövetségi rendszere) ma és a jövőben is van még bőven mit leküzdenünk.

Mindez pedig bizony a történész nézőpontjának szerves része kell legyen. Különben történelem helyett csak egy történetet ír. Olyat, amellyel sikert ugyan arathat, valójában azonban még karcolni sem képes a múlt valóságát.

Pritz Pál

SZABÓ ISTVÁN ÉLETÚTJA NÁDUDVARTÓL NÁDUDVARIG

Szerkesztette: Romsics Ignác

Osiris Kiadó, 2012 208 o.

Romsics Ignác szeret kirándulni. Ez az állítás — egy recenzió nyitó mondataként — első pillantásra meglehetősen tűnhet. A jelen esetben természetesen arra utal, hogy publikációi alapján elmondható, kutatóként időről-időre szívesen mozdul ki a politika- és eszmetörténet világából, s tesz kirándulásokat például a magyar agrármúlt irányába. Ezt az érdeklődését az utóbbi években immáron két könyv is bizonyítja, s ezek ráadásul össze is függnék egymással.

2009 őszén jelent meg Romsics Ignác szerkesztésében a „Csonka Mihály élete és világképe” című könyv, amelyben egy 1875 és 1964 között élt, 70 holdas kiskunhalasi tanyásgazda önéletrajzi feljegyzéseiből, néprajzi megfigyeléseiből állított össze válogatást. Ez a munka a birtokos parasztság tradicionális életformájába, gondolkodásába enged bepillantást. 2012-ben ismét szerkesztőként jegyzett egy kötetet: „Szabó István életútja Nádudvartól Nádudvarig”. Két főhőséről így vall Romsics Ignác: „Csonka Mihállyal sohasem találkoztam, életregényét tőlem függetlenül papírra vetett írásai alapján állítottam össze több mint húsz évvel a halála után. Szabó Istvánt az 1970-es és 1980-as években többször láttam a tévében, ám személyesen csak 2008-ban ismertük meg egymást. Ezt követő alkalmi beszélgetéseink során többször felmerült, hogy érdemes lenne nem mindennapi életpályáját valamilyen formában rögzíteni, s ezzel megőrizni az utókor számára. Ezt fő-